

శ్రీ ర స్త

విజయనగరరాజులకథలు

ఇది

శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిచే

విరచితము

రాయవరముసంపత్తి

హరి అందు కంపెనీవారచే

ప్రకటితము

మొదటి కూర్పు

రాయవరము

శ్రీ మేరీ ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రితము

౧౯౧౬

సర్వస్వామ్యసంకలితము

మొదటి పేజీ

విన్నపము

మహాశయలారా!

బాలుర హృదయములు నిర్మలము లగుటచేఁ
దొలుత వారిచే నేమి చదివించిన నదియే యా పవిత్ర
మనఃఫలకములపై చిత్రితమై తుదవఱకు నట్లే
యుండును. కావుననే నీతిపాఠములు చెప్పనలయు నని
పెద్దలు చెప్పెదరు. మనకు నీతిపాఠము లెంత యావశ్య
కములో నడవడుల ఫలములను సోదాహరణముగఁ
జూపు చరిత్రపాఠములు నంత యావశ్యకములే. నిజ
ముగా బాలురకుఁ జెప్పట కాంధ్రభాషలో సులభ
_లని చరిత్రపాఠములు లేనేలేవు. మే మా కొఱతఁ
ర్చుటకై ప్రకృతము,

విజయనగరరాజులకథలు

చిత్తూరురాజులకథలు

దిల్లీ చక్రవర్తులకథలు

గోల్కొండనవాబులకథలు

(—)

పీఠికాంతిరాజులకథలు

అను నైదు పుస్తకములను ప్రకటించుచున్నాము.
వీనియందలి మంచిచెడ్డలను గ్రహించి తమ బాలురచే
వీనినిఁ జదివించి మేలొందవలయు నని మే మాంధ్ర
మహాజనులను ప్రార్థించుచున్నాము.

రాయవరము
౧—౧—౧౩ } మల్లిడి ^ఇ త్తిరెడ్డి
శ్రీపాదసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

విజయనగరము

ఈ మహానగరము తుంగభద్రానదీతీరమున ప్రస్తుతపు బళ్లారిజిల్లా యందలి హాస్పేటవద్ద నుండెను. ఇది యనుభవించినంత వైభవము మఱి యే నగరమును అనుభవింప లేదని చెప్పవచ్చును. ఇది క్రీస్తు శకము ౧౩౩౬ న సంవత్సరమున నిర్మింపఁబడి ౧౫౬౫ వ సంవత్సరమున నాశనము చేయఁబడెను; గాని యిప్పటికి నక్కడ రాజమందిరములు, దేవాలయములు మున్నగు నవి గలవు. ఇది ఆంధ్రులకు కాశీక్షేత్రము వంటిది.

మంత్రోపదేశము

పూజ సేయుము సర్వేశు; భూమిపతిని
గొలుపు; మర్చింపు తల్లిదండ్రులను; దోటి
వారి కాదరమును జూపు; పాటిసేయు
మా మహాత్ములఁ; బిన్నలఁ బ్రేమఁ గనుమా;
ధనము గూర్చుము ధర్మపథమునందు;
అనుభవింపుము దివ్యసౌఖ్యము లెల్ల;
ఆయము నెఱింగి సేయుము వ్యయము; తోడఁ
బుట్టువుల, గాలుచిడ్డలఁ బ్రోవు మెపుడు.
కల్ల లాడకు; సేయకు కాని పనులు;
బేలపోవకు; కోరకు పెఱల కలిమి
దేశకాలపాత్రములు తెలిసి నడుపు;
మెల్లవారు నుతింప నూతేండ్లు మనుము.
భయము విడుపుము; దైన్యము పాలఁబడకు
మాపదలయందు; జాతిమర్యాద నిలుపు;
కవులఁ బూజించి చిరకీర్తి గడనసేయు;
మభిలషింపుము స్వీయదేశాభివృద్ధి.

శ్రీ రఘురామ, కన్నడ దేశము,
లగు ప్రదేశములను

విజయనగరము బాగు చేయించెను.

జైనరాజులను వశపఱుచు
రాయఁడు లెక్కలేని ధన

హను గొప్ప సేనను సంపాదించి పదు

. ఒకసారి మఱియిద్దఱు రాజులను

హరిహరరాని దిల్లీసుల్తానుని పరాభవించెను.

ఓరుగంటిరాజులనునికి మాధవవిద్యారణ్యుఁడు అను
నుండిరి. అట్లు యుచు చేసిన సాహాయ మునకు మితి

కలు ఓరుగంటి యు. ఆ పండితుని సెలవుపొంది విద్యా

మఱియొక పేరు గల విజయనగరమును.

యన్నదమ్ము. కనాఁడు బుక్కరాయఁడు మాధవవిద్యా
ఆతనికి ఒక

న్నగువారిని వెంటబెట్టుకొని హరిహరరా

నింజులను అరిగెను. అడవిలో నొకచోట వేట

క్కలు కుందేళ్లకు జడిసి పాటిపో జొచ్చెను. అది

గాచి మాధవవిద్యార యు. ఆ స్థలమున గాపురము

యన్నవారికి ఎప్పుడును అపజయము కలుగఁబోదు అని

తలంచి హరిహరునితోడను, బుక్కరాయనితోడను జెప్పి

విజయనగరమును అచ్చటఁ గట్టించెను. ఆ పట్టణము
ఏడుక్రోసుల పొడవును, అయిదుక్రోసుల వెడల్పును
డెబ్బది చదరపుక్రోసుల వైశాల్యమును గలిగి ఊండెను.

బుక్కరాయఁడు

హరిహరరాయనికి కంపభూపతి, బుక్కరాయఁడు,
మారప్ప, ముద్దప్ప అను నలుగురు తమ్ములు గలరు.
వారిలో బుక్కరాయఁడు చాల తెలివితేటలును, బల
పరాక్రమములును గలవాఁడు అగుటవలనను మొదటి
నుండియు రాజ్యమును సంపాదించుటయందును, ఏలు
టయందును, శత్రువులను ఓడించి పాఱదోలుటయం
దును, విజయనగరమును గట్టించుటయందును అన్న
యగు హరిహరునకు చాల చేదోడువాదోడుగా నుండు
టచేతను హరిహరుని తరువాత రాజు అయ్యెను. ఆతని
కంటె పెద్దవాఁడు అగు కంపభూపతి ఏదో ఒక మండల
మును మాత్రము ఏలుచుండెను.

బుక్కరాయఁడు చాల శూరుఁడు, విద్వాంసుఁడు.

ఈతఁడు సాయణుఁడు మాధవుఁడు అను గొప్ప పండితులచే వేదములకు భాష్యములు అనఁగా గొప్ప వ్యాఖ్యానములు వ్రాయించి కృతి పొందెను. బుక్కరాయఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన కొలఁది దినములయందే తుంగభద్రానదికి దక్షిణమున ఉన్న రాజ్యము అంతయు ఆక్రమించెను తూర్పున కళింగదేశమును ఓడ దేశమును గూడ జయించెను. ఈతఁడు తన దేశమునందలి ప్రజలను కన్న కుమారులను వలె రక్షించెను. ప్రజలు ఈతనిని దేవుఁ డని తలంచి పూజించిరి. ఈతఁడు మల్లినాథుఁడు, బచ్చరాజు, మాధవమంత్రి, మున్నగు సేనాధిపతుల సాయంబున చాల తడవలు తురకలను ఓడించెను. పాండ్యదేశపు రాజు మున్నగు వారిని గూడ జయించెను.

మలబారు, సింహళము మున్నగు ప్రదేశములను ఏలు రాజులు తమ రాయబారులచే ఈతనికి ఏటా పెక్కు కానుకలు పంపుమండిరి. బుక్కరాయఁడు విజయనగరమున లెక్కలేని గొప్పమందిరములను గట్టించెను. ఆ పట్టణమును సాటిలేని గొప్ప వర్తకలము

గాఁ గూడ చేసెను. చెఱువులు, కాల్యలు, నూతులు
త్రవ్వించి ఈతఁడు వ్యవసాయమునకు చాల పీలు గలి
గించెను. తన క్రింది అధికారులు ప్రజలను ఎన్నడును
బాధింపకుండ ఈ రాజు చాల మెలఁకువతో మాచు
చుండెను.

రెండవ హరిహరరాయఁడు

బుక్కరాయని భార్య గౌరాంబిక. ఆమెయందు
బుక్కరాయనికి హరిహరరాయఁడు అను కుమారుఁడు
కలిగెను. తండ్రితరువాత ఈ రెండవ హరిహరుఁడు
రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతఁడును తండ్రివలె గొప్ప
విద్వాంసుఁడు; శూరుఁడు; మహాదాత; ఈతఁడు అంతకు
పూర్వము తన తండ్రితాత మున్నగు వారు తాల్చిన
“మండలేశ్వర, ఒడయర్” మొదలగు చిన్నరాజులకు
తగిన బిరుదములను విడిచిపెట్టి “మహారాజాధిరాజ,
రాజపరమేశ్వర” మున్నగు చక్రవర్తులకు తగిన
గొప్పబిరుదములను ధరించెను.

ఈతనివద్ద తండ్రికాలమునుండియు ఉన్న సాయముడు, మాధవమంత్రి అను మంత్రులు గాక ముద్దప్ప, గుండప్ప, అను గొప్ప మంత్రులు గూడ నుండిరి. ఈ మంత్రులందఱును చాల పరాక్రమము గలవారు. వారి తెలివితేటలకు మితి లేదు. వీరి సాహాయ్యంబున హరిహరరాయుడు అనేకశత్రువులను చాల సులభముగ జయించెను. చాల దేశమును, ధనమును సంపాదించెను. ఈ రెండవ హరిహరరాయుడు చాల నదృష్టవంతుడు. సంగీతము, సాహిత్యము మున్నగు విద్యలయందు ఈతడు కడు నిపుణుడు. ప్రజలీతనిని తండ్రివలె ప్రేమించుచుండిరి. ఈతడు తుర్కీవాండ్లను పూర్తిగా నోడించెను. ప్రజల సుఖమే తన సుఖమని యెంచికొనిన ఈ రాజు చాలమంది సామంతరాజులకు సార్వభౌముడై చాల వైభవముతో ఇరువదియెనిమిదియేండ్లు రాజు మేలెను.

మొదటి దేవరాయుడు

రెండవ హరిహరరాయనికి మల్లాంబిక అను రాణి

యందు బుక్కరాయఁడు, విరూపాక్షరాయఁడు, చిక్కరాయఁడు, అను ముగ్గురు కుమారులు కలిగిరి. ఈ రెండవ బుక్కరాయనికే మొదటి దేవరాయఁడు అని మాఱుపేరు గలదు. ఈ రాజు గోవా, దాభోల్లు, తూర్పు సముద్రప్రాంతమును జయించెను. పట్టణములో అనేక ప్రాకారములను, బురుజులను గట్టించెను. ఈతఁడు సింహాసన మెక్కునప్పటికి విజయనగరమున మంచి నీటి సౌకర్యము లేక ప్రజలు చాల చిక్కు పడుచుండిరి. ఉన్న నీరు పరిశుభ మైనది కాకపోవుటచే తొంటలు మున్నగు వ్యవసాయములు చక్కఁగా ఫలింపకుండెను. ఆ హేతువుచే నీతఁడు విజయనగరమునకు పైని ఆఱుక్రొనుల దూరమున తుంగభద్రానదికి ఆనకట్ట గట్టి పట్టణములోని కొక కాలువను తీసికొనినచ్చెను. ఆ యానకట్ట కట్టుటకై ఈ రాజు ఒక పెద్ద రాతిగుండును వందలకొలది యేనుగులచే దొర్లించుకొనిపోయి నది కడ్డముగా వేయించెను.

ఈ యానకట్ట కట్టుటకు బొక్కసములోని ధనమంతయు నై పోయెను; గాని దానివలన మామూలు వచ్చు

బడి కంటె పండ్రెండు లక్షల రూపాయల ఆదాయము పెరిగెను. పట్టణములోనికి తెచ్చిన ఆ కాలువనీటిచే నగరము చుట్టును అనేకములగు ద్రాక్షతోటలు, తమల పాకుతోటలు, ఉద్యానవనములు మున్నగు నవి చక్కగఁ బెరిగి నగరమునకు చాల శోభ కలిగించెను. ఈకాలువ యిప్పటికిని గలదు. దాని నిర్మాణనైపుణ్యమును జూచి ఇప్పటి శాస్త్రజ్ఞులు చాల నాశ్చర్యపడుచున్నారు.

ఈ మొదటి దేవరాయఁడు ఈ యొక్క కాలువయే గాక దేశమున వ్యవసాయ మెక్కువయై ప్రజలు సుఖపడుటకును, భాగ్య మధిక మగుటకును ఇంకను చాల కాలువలను త్రవ్వించెను. ఆంధ్ర, గోర్ఖాణ, కర్ణాట భాషలను చాల నభివృద్ధిచేసెను. అనేకకవులను పోషించెను. ఈతనివద్ద సిద్ధన్నమంత్రియు, అతని తండ్రియగు జన్నయమంత్రియు నుండిరి. ఈ రాజునకు హరిహరుఁడు, విజయఁడు, మల్లన్న అను ముగ్గురు పుత్రులుండిరి. వారిలో విజయఁడను నతఁడు తండ్రి బ్రతుకి యున్నపుడు యువరాజుగా నుండి పిదప రాజమ్యము.

గాని ఒక సంవత్సరము మాత్రమే యాతఁడు జీవించెను.

రెండవ దేవరాయఁడు

విజయునకు దేవరాయఁడు, షర్వతరాయఁడు అను నిద్దఱు కుమారులును, హరమ్మ యను కూతురు నుండెను. తండ్రి యనంతరము దేవరాయఁడు రాజయ్యెను. ఈతనికి “ఇమ్మడి దేవరాయఁ” డనియు, నేనుగులను వేటాడుటలో చాల నేర్పరి యగుటచే “గజబెంపె దేవరాయఁ” డనియు రెండు మాఱు పేళ్లుండెను.

ఈ రాజు సెలవుచొప్పున నీతని మంత్రులు హరి హరుఁడు కట్టించిన హరిద్ర యను ఆసకట్టను మఱల గట్టి చేయించిరి. ఈతఁడు వ్యవసాయదారులకు లెక్క లేని సొకర ములు గలిగించెను. ప్రజలను కన్న నిడ్డల వలె నాదరించెను. కనోజ కాంభోజ నేపాళ దేశపు రాజు లీతనిని సేవించుచుండిరి. క్వీల్, సిల్, పిలికట్, పేగు, పెనెసెరి, మొదలయిన యనేక దేశపు రాజు లీతనికి సామంతులై కప్పము

గట్టుచుండిరి. ఈతఁడు బ్రతికియున్నంత కాలము లెక్కలేని యుద్ధములు చేసి శత్రువులను గడగడలాడించెను. ఈతని శత్రువులలో ననేకులు చాల గొప్పవారుండిరి. ఆ కారణమున నీతనివద్ద నెప్పుడును నాలుగు లక్షలకు తక్కువ కాకుండ వీరాధిపతు లగు సైనికులుండిరి. ఒక్కొక్కపు డీతఁడు సేనను ఏడు లక్షల వఱకు వృద్ధి చేయుచుండెను. బ్రతికి యున్నంతవఱకు యుద్ధములే చేయవలసివచ్చినను, లక్షలకొలది సైనికులను జీతము లిచ్చి పోషించుచుండవలసివచ్చినను, ప్రజల సుఖము నిమిత్తము రాశులకొలది రొక్కము వెచ్చింపవలసివచ్చినను, ఇంకను అనేకధర్మకార్యములు చేయుచును ఈతఁడు రెండువందల యిరువది మైదుకొట్ల రూపాయల కంటె నెక్కుడు నిలువచేసెను. ఇంక రత్నములకును, రాణివాసముస్త్రీల నగలకును ఇంత వెల యని చెప్పటకే మైతిగాకుండెను. ఈతఁడు చాల వైభవము ననుభవించెను.

పారసీక దేశపు చక్రవర్తియగు షాహరుఖ్ అను నా తఁడీరాజువద్దకు అబ్దుర్ రజాక్ అను వానిని తన రాయబా

రిగా నంపెను. ఇంకను విదేశీయరాజులనేకు లీతని చక్ర
వర్తిగా నంగీకరించి సేవించుచుండిరి. ఈ రాజు కాల
ములో విజయనగరసామ్రాజ్యము చాల వైభవము
ననుభవించెను.

మల్లిఖార్జునరాయఁడు

ఈతఁడు రెండవ దేవరాయనికి సింహాలదేవి యను
రాణీయందు కలిగెను. ఈ రాజు వద్ద తిమ్మనదండనా
యకుఁడు మంత్రిగా నుండెను. ఈతఁడు గోకర్ణక్షేత్ర
మునందలి మతగురువులను చాల భయభక్తులతో
పూజించుచు వారికి గొప్ప దానము లనేకములు చేసె
ను. ఈతఁడు యద్ధములేమియు లేకుండ శాంతముగా
నిరుపది సంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను.

విరూపాక్షరాయఁడు

ఈతఁడు మల్లిఖార్జునరాయని తమ్ముఁడు. అన్న

తరువాత నీతఁడు రాజయ్యెను; గాని రాజలక్షణము లేవియు సీతనియందు లేవయ్యెను. పేరునకు మాత్రము రాజుగాని యీతఁ డెప్పుడు నంతఃపురము విడిచి కొలువుకూటమున సింహాసనము మీఁదఁ గూర్చుండి యెఱుఁగఁడు. స్వల్పస్వల్పమున రాణివాసమున స్త్రీలతో విహరించుచు కాలము గడుపసాగెను. ప్రజ లెప్పుడు సీతనిం జూచి యెఱుఁగరు. రాజుగానిని జూడవలె ననివా రెంతో ముచ్చటపడుచుండిరి; గాని వారి యాశలు ఫలింప నయ్యెను. తుదకు మంత్రులకును, దండనాథులకును గూడ రాజుగారు కాన్పించుట కష్ట మయ్యెను. ఆ కారణమువలనఁ బ్రజలు రాజుగానిని లెక్కసేయరైరి. మూర్ఖుఁ డగుటచే మంచిచెడ్డలు తెలియక యీతఁడు పెక్కండ్రు దండనాథులను జంపించెను. ఈ సంగతులు తెలిసికొని తుర్కీవాండ్రు ఈతని కోటలను కొన్నిటి నాక్రమించుకొనితి; గాని వాండ్రు నీతఁ డేమియుఁ జేయలేకపోయెను.

పడమటి సముద్రపుటొడ్డుననుఁ గోవాపట్టణమున నుండు తుర్కీవాండ్రు అరబ్బీషాహ కదేశపు గుఱ్ఱము

లను దెచ్చి బహమనీసులతానులకును, విజయనగరరాజులకును అమ్ముచుండిరి. ఇట్లు జరుగుచుండఁగా నత్తురకలు బహమనీసులైన ప్రోత్సాహమువలన విరూపాక్షరాయనికి గుఱ్ఱముల నమ్ముట మానివై చిరి. అందులకుఁ గోపించి విరూపాక్షరాయఁడు తన సేనాధిపతినిఁ బంపి గోవాపట్టణమునందలి పదివేల తుర్కీవాండ్రును జంపించెను. అంత బహమనీసులైన మంత్రి యగు ఖాజాఖాన్ గవాను వచ్చి పోరాడి మఱల గోవాపట్టణమును స్వాధీనము చేసికొనియెను.

ఈ విరూపాక్షరాయనికి రాజశేఖరరాయఁడు, విరూపాక్షరాయఁడు నను కుమారు లిద్దఱుండిరి. రాజశేఖరరాయఁడు తండ్రినిఁ జంపించి రాజయ్యెను. అందులకు అంగీకరింపక ఆతని తమ్ముఁ డగు విరూపాక్షరాయఁ డన్నను జంపించి తాను రాజయ్యెను. అన్నగారినిఁ జంపించిన యీ రెండవ విరూపాక్షరాయని పాలనమును ప్రజలు అంగీకరింపరైరి. అప్పుడు ఆతని వద్ద సాళువ నరసింహరాజు దండనాథుఁడుగా నుండెను. ప్రజలందఱును ప్రోత్సాహము చేయుటచే నీ సాళువ

నరసింహరాజు రెండవ విరూపాక్షరాయనిని వెడలఁ
గొట్టి తాను రాజయ్యెను. ఇంతటితో విజయనగర
రాజుల ప్రభవంశే మంతరించెను.

నా భువనరసింహరాజు

ఈతఁడు రెండవ హరిహరరాయనివద్ద దండనాయ
కుఁడుగను, మంత్రిగను ఉండిన గుండప్ప రెండవ
కొడుకు. ఈతనికి తిమ్మరాజు అను అన్న యుండెను.
ఈ నరసింహరాజు రాజకాకపూర్వ మనేకయుద్ధములు
చేసి ఆఱితేఱి యుండెను. అంతేగాక విజయనగరరా
జ్యపు తూర్పుభాగమున కంతకు నధిపతియై ప్రజల
మెప్పు సంపాదించుకొనియెను. ఆ హేతువుచే విరూ
పాక్షరాయనిని వెడలఁగొట్టి రాజ్య మాక్రమించుకొను
టలో ప్రజలీతనికి ప్రోత్సాహము గలిగించిరి. ఈ నర
సింహరాజు తక్కిన దండనాథులకు లంచము లిచ్చి
వారిని వశపఱుచుకొనియెను. రెండవ విరూపాక్షరా
యఁడు జరుగుచున్న కుట్ర యేమియు నెఱుగడు. నర

సింహరాజు కోటనాక్రమించుకొని రాయనిని బట్టుకొమ్మని యొకదండనాయకుని బంపెను. ఈ వార్త యొక భటుడు చెప్పగా రాయఁ డా భటునే చంపించెను. పిదప తన్ను బట్టుకొనుటకై నరసింహరాజు పంపిన దండనాయకుడు వచ్చుచున్నాఁ డని యెఱింగి రెండవ విరూపాక్షరాయఁడు కన్నులు తెఱచి చూచి ద్విత్తో వను బాఱిపోయెను.

సాళువ నరసింహరాజు చాలపరాక్రమవంతుఁ డగుటచే విజయనగరరాజ్యమునుండి తురుష్కులూక్రమించుకొనిన కోట లన్నిటిని మఱల స్వాధీనము చేసికొనెను; గాని ఉదయగిరి, రాయచూరు, కొండవీడు, అను మూఁడు దుర్గములను జయింపఁ దలంచుచుండఁగా నాతనికి మరణకాలము సమీపించెను. ఆ దుర్గములను మూఁడింటిని స్వాధీనము చేసికోవలసిన దని యీతఁడు మంత్రీ కాజ్ఞాపించెను.

ఈ నరసింహరాజు తన గుఱ్ఱపుబలము నభివృద్ధి చేయుటకై అరబ్బీదేశమునుండియు, పారశీకదేశము నుండియు మంచి గుఱ్ఱముల నవేకములు తెప్పించు

చుండెను. గుఱ్ఱములు తీసికొనివచ్చుటలో మా మధ్యమునఁ గొన్ని చచ్చిపోయినను వాని తోకలు తెచ్చినచో సీతఁడు వర్తకులకు వాని వెల యిచ్చివేయఁచుండెను. మొత్తము మీఁద చచ్చిన వైనను బ్రతికిన వైనను మూఁడు గుఱ్ఱములకు వేయి వరహాల చొప్పున సీతఁడు వెల యిచ్చుచుండెను. అక్కతన వర్తకులు మంచి గుఱ్ఱములను తెచ్చుచుండిరి. ఈతని గుఱ్ఱపు సేనను జూచి శత్రువులు గడగడలాడుచుండిరి.

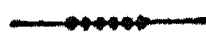
ఈ నరసింహరాజు అనేకపండితులను ఆదరించెను. ఈతని యాస్థానమున పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుఁ డనుకవి యాస్థానకవిగా నుండి జైమినిభారతము తెలుఁగులో వ్రాసి యీతనికి కృతి యిచ్చెను. ఈతని యొద్ద నాదేశ్య చిట్టిగంగన్న అను నియోగి ముత్రిగా నుండెను.

సాళువ నరసింహరాజు చనిపోవునప్పటి కీతని కుమారులు పిల్లలుగా నుండిరి. ఆ కారణమువలన నరసింహరాజు మరణసమయమున తన సేనాధిపతి యగు తుళువ నరసరాయనిని బిలిపించి యీతనికి తన యిరువురు కుమారులను, భాక్కుసమును, సేనను అప్పగించి

తన కొడుకులు పెద్దలయిన పిదప వారిలో తెలివిగలవానికి రాజ్యమిమ్మని చెప్పి చనిపోయెను.

తుళువ నరసరాయఁడు సాళువ నరసింహరాజు సెలవుచొప్పున ఆతని పెద్దకుమారుఁ డగు నరసరాజును సింహాసన మెక్కించి యాతని పేర రాజ్యము చేయఁ దొడఁగెను; గాని యా చిన్నిరాజు నెవరో చంపివైచి, పిదప రెండవ బాలుఁడు రాజయ్యెను. తుదకు తుళువ నరసరాయఁ డా బాలునిఁ జంపి తాను విజయనగరసామ్రాజ మునకు చక్రవర్తియయ్యెను.

తుళువ నరసరాయఁడు

ఈ తుళువ నరసరాయఁడు సాళువ నరసింహరాజునకు అన్నమనుమఁడు. సాళువ నరసింహరాజునకు తిమ్మరాజును అన్నయుండెను. ఆతనికి ఈశ్వరరాజును పుత్రుఁడు గలిగెను. తుళువ నరసరాయఁడు ఆ యీశ్వరరాజు పుత్రుఁడు. నరసరాయఁడు శూరుఁడును, రసికుఁడు నగుటవలన ప్రజలీతని యెడల చాల భయ

భక్తులు గలిగి యుండిరి. ఇతఁ డనేక దేశములను జయించెను. ఈతని యాస్థానమున నందిమల్లయ్య, ఘంటసింగయ్య అను ఇద్దఱు కవు లాస్థానకవులుగా నుండిరి. వీరిరువురును వరాహపురాణ మను చక్కని గ్రంథమును వ్రాసి నరసరాయనికి కృతి యిచ్చిరి.

ఈతనికి తిప్పాజీ, నాగలాంబిక, ఓబాంబిక, అను ముగ్గురు భార్య లుండిరి. వారిలో నరసరాయనికి తిప్పాజీయందు వీరనరసింహరాయఁడు, నాగలాంబికయందు కృష్ణదేవరాయఁడు, ఓబాంబికయందు అచ్యుతరాయఁడు సదాశివరాయఁడు నలుగురు కుమారులు గలిగిరి. నరసరాయఁడు చనిపోయిన పిదప నాతని పెద్ద కొడుకగు వీరనరసింహరాయఁడు రాజయ్యెను; గాని కొలది కాలమునందే యాతఁడు చనిపోయెను. పిదప నాతని కుమారుని కైదుచేసి కృష్ణదేవరాయఁడు రాజయ్యెను.

కృష్ణ దేవరాయఁడు

కృష్ణరాయఁడు బాల్యమునుండియు చాల బలపరాక్రమములు చూపసాగెను. అన్నయగు వీరనరసింహరాయఁడు రాజ్య మేలునపు డీతఁ డొకటిరెండు యుద్ధములలో పోరి గెలిచెను. మరణకాలమునకు వీరనరసింహరాయనికి తిమ్మరాజు అను ఎనిమిదేండ్ల కుమారుఁడుండెను. తాను చనిపోయిన తరువాత కృష్ణరాయఁడు తన కుమారుని వెడలఁగొట్టి రాజ్య మాక్రమించుకొను నేమో యని సందేహించి వీరనరసింహరాయఁడు మంత్రి యగు తిమ్మరుసును బిలిచి కృష్ణరాయని కనులు పీకించి తనకుఁ జూపవలెనని చెప్పెను.

అప్పుడు తిమ్మరుసు మాటుపలుకక వల్లె యని కృష్ణరాయని మరణ్యమునకు తీసికొనిపోయి జరిగిన వృత్తాంత మంతయు నాతనితోఁ జెప్పెను. అది విని కృష్ణరాయఁడు “నా యన్నకు అట్టి సందేహమున్నది గావున నీ వేమియు సందేహింపక నా గ్రుడ్లు పీకించుకొనిపోయి మా యన్నకుఁ జూపు ” మని చెప్పెను.

తిమ్మరుసు కృష్ణరాయని ధైర్యమునకును, సాహసము
మునకును, అన్న యెడల గల గౌరవమునకు అబ్బర
పడి “ఓయీ! నీవు పొరపడుచున్నావు. ఇది యిట్లు
జరుగఁ దగదు. ఎంతో భయభక్తులతో సేవించుచు
న్నను నీ యన్నకు నీకు ద్రోహము చేయఁ దలంపు గలి
గినది. ఏ కట్టకు నిప్పు ఉండిన ఆ కట్ట భస్మమై
పోవును. అట్లే ఎవనికి ద్రోహచింత గలిగిన వాడు
చెడిపోవలెను. అపకారికి ఉపకారము చేయుట నీతి
గాదు. నీ యన్న నీకుఁ జేయనెంచిన ద్రోహమును
నీవు నీయన్నకు చేయుము. ఈ విజయనగరసామ్రాజ్య
లక్ష్మి నీ కొఱకు ఎదురు చూచుచున్నది. నీ యన్న
కొడుకు తిమ్మరాజు నిస్తేజుడు ” అని చెప్పి కృష్ణరా
యనికి రాజ్యాశ పుట్టించి ఆతని నొక రహస్యమందీర
మున దాచి మేకకనులు పీకించి వీరనరసింహరాయనికిఁ
జూపెను. ఆ కన్నులు కృష్ణరాయని వనియే తలంచి
వీరనరసింహరాయఁ డాన దముతో ప్రాణములు
విడిచెను.

పిదప పట్టాభిషేకసమయమున తిమ్మరుసు తెలు

పాగా తన యెడల భక్తివిశ్వాసములు గల అనుచరులను వెంటబెట్టుకొని వచ్చి వీరనరసింహరాయని భార్యను, కుమారుడగు తిమ్మరాజును, తన తమ్ముడైనను తిమ్మరాజు పక్షమున నుండుటవలన అచ్యుతదేవరాయని కైదు చేసి చంద్రగిరికోటకు బంపించి వేసి కష్టరాయఁడు మహావైభవముతో విజయనగరసింహా న మెక్కెను.

తిమ్మిరుసు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు ఆతని యింటి పేరు సాళువ వారు; తండ్రి రాచయ్య; భార్య లచ్చమ్మ. ఈతఁడు చిన్నతనమున కడు బీదవాఁడై కొన్ని దినములు పశువులను గాచెను. విదప గుత్తి, చంద్రగిరి, పెనుగొండ మొదలయిన పట్టణములలో మాఘకరవృత్తిచే వనము చేసి చదువుకొని అక్కడి దుర్గాధీశ్వరులను ఆశ్రయించి తన తెలివితేటలచే క్రమక్రమముగా వృద్ధి జెంది కడకు విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు పెద్ద మంత్రి అయ్యెను. మొదట నీతఁడు కృష్ణరాయని తండ్రివద్ద మంత్రిగా ప్రవేశించెను. వీరనరసింహరాయనికిఁ గూడ నీతఁడే

మంత్రి యయ్యెను. తుదకు కృష్ణరాయనికి గూడఁ
నీతఁడే మంత్రి యయ్యెను. కృష్ణరాయని మీఁద నీత
నికిఁ గల ప్రేమకు హద్దు లేదు. కృష్ణరాయని కీతఁడు
చేసిన సాహాయ్యమునకు మేట లేదు. కావుననే కృష్ణ
రాయఁడు తిమ్మరుసును అప్పజీ (నాయనగారూ) ని
పిలుచుచుండెను.

సింహాసన మెక్కిన పిదప రెండుసంవత్సరములవఱ
కును కృష్ణరాయఁడు విజయనగరమున సైన్యము
మున్నగు వానిని గుఱించి చక్కని యేర్పాట్లు గావించె
ను. అది యంతయు ముగిసిన తరువాత నాతఁ
డొక శుభముహూర్తమున దక్షిణదేశమునందలి శత్రు
వులను జయించుటకు బయలుదేరినాడు.

కన్యాటకదేశములో కావేరీనది యొడ్డున దిట్టమైన
శివసముద్ర మను కోట యొకటి కలదు. దాని
పలు రాజు లందఱును విజయనగరరాజులకు సామంతు
లుగా నుండిరి; గాని కృష్ణరాయని కాలమున ఆ
కోటను పలు గంగరాజు తిరుగబడి కప్ప మిచ్చుట
మానివై చెను. ఆ హేతువువలన కృష్ణరాయఁడు పెద్ద

పెద్ద ఫిరంగి తోడను, గొ పౌజుతోడను వానిని జయించుటకు బయలువెడలెను. శ్రీరంగవట్టణమున కేలిక యగు చిక్కరాయనికిని గంగరాజునకును విరోధము గలదు; కావున కృష్ణరాయఁడు చిక్కరాయని వెంటఁబెట్టుకొనిపోయి యుద్ధముచేసి శివసముద్రమును కోటను బట్టుకొనియెను. గంగరాజు కావేరిలోఁ బడి ప్రాణములువిడిచెను. పిదప ఉమ్మటూరు జయించెను. చిక్కరాయని శాశ్వ ముగా వశపఱిచికొని యాతఁ డీయవలసిన కప్పమును నియించుకొనియెను. మైసూరు దేశమును కర్ణాటకదేశమును స్వాధీన మయ్యెను. కర్ణాటకదేశమునకు శ్రీరంగవట్టణము రాజధానిగా నేర్పఱిచి అక్కడ చిక్కరాయని తన ప్రతినిధిగా నిలిపెను. ఆ ప్రాంతముల నున్న పాలెములను జయించి కాంబగౌడఁడు; వీరప్పగౌడఁడు అను పాలెగాండ్ర వశమున ఉంచెను.

పిదప కొడగు, మళయాళ దేశములను జయించెను. పాండ్యదేశము మున్నగు దక్షిణదేశములను జయించుటకు విజయప్పనాయకుఁడు, వేంకటప్పనాయకుఁడు,

అను వారినఁ బంపెను. అక్కడ వారు చెప్పినంత పని
యఁ జేసిరి. ఇట్లు వశమైన దక్షిణదేశము నంతను
ముఠాఁడు భాగములుగా భాగించి కృష్ణప్పనాయకుఁడు,
విజయరాఘవనాయకుఁడు, వెంకటప్పనాయకుఁడు, అను
ముగ్గురు నాయకులను వానిపై నధికారులుకా ఏర్ప
ఱుచెను.

తరువాత కృష్ణ రాయఁడు తూర్పు దేశమును జయం
చుటకు బయలుదేరి తొలుత నెల్లూరిమండలమునందలి
ఉదయగిరిదు మును స్వాధీనము చేసికొనియెను. ఈ
దుర్గము తొలుత విజయనగరరాజులదే గాని యిటీవల
దానిని గజపతు లను ఓడ రాజులు జయించిరి. కృష్ణ
రాయఁ డీ కోటను గొట్టట కెనిమిదివేల యేనుఁగు
లును, ముప్పదివేల కాఞ్చీమును వెంటఁ బెట్టుకొని
పోయెను. ఇది యైన పిమ్మట గుంటూరుమండలము
నందలికొండవీడు జయింప వెడలెను. ఇది తొలుత
రెడ్డిరాజులు గట్టి; గాని వారి నోడించి గజపతులు
దానిని వశపఱచుకొనిరి. ఈ కొండవీడు పట్ట
టకు కృష్ణదేవరాయఁడు కిమ్మరుసును గూడ

బెట్టుకొని వెళ్లెను.

కృష్ణరాయఁడు కొండవీడు ముట్టడింప బయలుదేఱెనని విని కటకమునకు రాజైన ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు సదుమూఁడువందల యేనుఁగులును, ఇరువదివేల గుఱ్ఱములును, అయిదులక్షల కాల్బామును గల సేనతో బయలుదేరి కృష్ణానదివద్దకు వచ్చెను; గాని కృష్ణరాయఁడు వెంటనే అతిచాతుర్యముతో కృష్ణానది దాటి వెళ్ళి ప్రతాపరుద్రదేవుని పాఱద్రోలి యాతని గుఱ్ఱములును, ఏనుఁగులును లెక్కలేనన్నిటిని, విశేషధనమును కొల్లకొట్టెను పిదప తిమ్మరుసు రెండుమాసములు పోరి కొండవీడుతోట జయించెను. కృష్ణరాయఁడు కొండవీడువర్తమునకు ఏలికయు, ప్రతాపరుద్రదేవుని కుమారుఁడు నగు వీరభద్రగజపతిని చెఱపెట్టి విడిచిపెట్టెను. పిమ్మట రాయఁడు కొండవీడు సమీపమున నున్న బెల్లముకొండ, నాగార్జునకొండ, అద్దంకి, అమ్మనబ్రోలు, తంగేడు, కేశవరము మొదలగు కోటలను గొట్టెను.

ఈ దండయాత్రలో కృష్ణరాయని భారలు గూడ

వెంటనుండిరి. వారును రాయఁడును గలిసి అమరావతి
పట్టణములోని అమరేశ్వరునకును, బెజవాడలోని శివుని
దేవాలయమునకును మఱి యనేక దేవాలయములకును
పెక్కు దానములు చేసిరి. రాయఁడు బెజవాడలో
కొన్ని దినము లుండి కృష్ణయొడ్డున నున్న శ్రీకాకుళ
మను పుణ్యక్షేత్రమును జూడఁబోయి అచ్చటనే ఆము
క్తచూఱ్యద అను గొప్ప కావ్యమును వ్రాయ నిశ్చ
యించుకొనియెను.

రాయఁడు కొండవీటినుండి కొండపల్లి యను దు
మునకుఁ బోయి దానినిరెండునెలలు ముట్టడించి జయిం
చెను. మఱియు నందున్న కటకాధిపతి భార్యను,
పుత్రుని, ఏడుగురు పెద్ద దండనాథులను చెఱపట్టి విజ
యనగరమునకుఁ బంపెను తరువాత రాయఁడు ప్రతాప
రుద్రగజపతిని తఱుముచు జ-లోయ, కోనసీమ,
కొరాము, రాజమహేంద్రవరము, వశేషఱుచుకొని
విశాఖపట్టణమండలమునందలి పొట్టనూరికిడ జయ స్తం
భము నాఁటి, పడ్డది అను సంస్థానమును జయించి
సింహాచలము చేరెను. అచ్చట దేవుని సేవించి జయ

స్తంభము వేయించి కటకమునకుఁ బోయి యాపట్టణమును గొల్చి విజయనగరము చేటికొనియెను.

ఒకనాఁ డాతఁడు కొలువుకూటమున కొలువు దీటి చెఱపెట్టి తెచ్చిన గజపతి పుత్రుని బిలిపించి ఖడ్గకౌశలము చూపు మని కోరెను; గాని యాతఁ డది పరాభవముగా భావించి పొడుచుకొని చనిపోయెను. పిదప గజపతికిని రాయనికిని సంధి జరిగెను. గజపతి తన కూతురు రాయని కిచ్చి పెండ్లిచేసెను. రాయఁడు తానాక్రమించుకొనిన గజపతి రాజ్య మంతయు గజపతి కిచ్చివేసెను.

ఇది యైన తరువాత కృష్ణరాయఁడు రాయచూరు దుర్గమును జయింపఁ దలఁచెను. ఈ దు ము కృష్ణకును, తుంగభద్రకును నడుమ నుండెను. ఇది మొదట విజయనగర రాజులదే; గాని యనేకయుద్ధములు జరిగిన పిదప నది తురకల పాలయ్యెను. అది జయించినఁ గాని రాయఁడు తన పౌరుషమునకు వన్నె లేదని భావించెను. గాని రాయనికిని, రామారుదుర్గమునకు ఏలిక యగు ఆదిల్ షాహుకును చాల స్నేహము ఉండెను. ఇక

యద్దముచేయు టెట్లు?

ఇది యిట్లుండఁగా సయ్యనుమర్కార్ అను తుర్కీ వాఁ డొకఁడు గుఱ్ఱములు తెచ్చెద నని చెప్పి నమ్మించి రాయనియొద్దనుండి కొంత ద్రవ్యము పుచ్చుకొని ఆదిల్ షాహా రాజ్యములో దాగెను. వానిని తనకు స్వాధీన పఱిపవలసిన దని రాయఁడు వార్త నంపఁగా సయ్యదు మర్కార్ తురుష్కుఁ డగుటచే ఆదిల్ షాహా వాని నెచ్చటకో పంపివేసి నా దేశములో లేఁడని ప్రత్యుత్తర ముంపెను. ఈ కారణమును జెప్పి కృష్ణరాయఁడు రాచూరుదండయాత్రకు బయలువెడలెను.

విల్లునమ్ములు తాల్చిన వారును, విచ్చుకత్తులు పట్టిన వారును, తుపాకులు చేతఁ బట్టిన సిపాయిలును, ఈ టెలు గైకొన్న వారును గలిసి ముష్పదివేల కాల్బలమును, వేయి గుఱ్ఱములును, పదునా తేనుంగులును, గల సేనతో సేనాధిపతులలో ముఖ్యుఁడగు కామా నాయకుఁడు ముందునడుచుచుండెను. ఏబదివేల కాల్బలమును, రెండువేల గుఱ్ఱములును, ఇరువది యేనుంగులునుగల సైన్యముతో నాతని వెనుక త్రవ్వంబకరా

వను సేనాని పోవుచుండెను. అటువది వేలకాల్బలమును, ముప్పది మైదు వందల గుఱ్ఱములును, ముప్పది యేనుగులును గల పాఞ్చతో తిమ్మనాయకుఁ డను నాతఁడు త్ర్యంబకరావు వెనుక అరుగుచుండెను. లక్ష కాల్బలమును, అయిదువేల గుఱ్ఱములును, ఏబది యేనుగులును, గల వండుతో నాతని వెనుక ఆదెప్పనాయకుఁ డను నాతఁడు నడుచుచుండెను. నూట యిరువది వేల కాల్బలమును, ఆఱువేల గుఱ్ఱములును, అఱువ దేనుగులునుగల వళముతో నాతనివెనుక కొండారెడ్డి పోవుచుండెను. ఎనుబదివేల కాల్బలమును, రెండువేల యేబది గుఱ్ఱములును, నలువది యేనుగులును గల సైన్యముతో నాతని వెనుక నతని కుమారుడు చనుచుండెను. ముప్పదివేల కాలిబంటులును, పది యేనుగులును, వేయి గుఱ్ఱములును గల సేనతో విజయనగర రక్షకుఁడును, తిమ్మరుసు తమ్ముఁడు నగు సాళువ గోవిందరా జా పిమ్మట నరుగుచుండెను. పదునైదు వేల కాల్బలమును, రెండువందల గుఱ్ఱములును గల సేనతో రాయనికి తమలము అందిచు మధురనాయకుఁ

దొక్కఁ డాతరువాత వెళ్లుచుండెను. ఎనిమిదివేల కాల్బలమును, నాలుగువందల గుఱ్ఱములును ఇరువది యేనుఁగులును గల సైన్యముతో రాయనికి కూఁతు నిచ్చిన వాఁడును, మైసూరుమండలమునకు ఏలికయు నగు కుమారవీరయ్య (కుమారవీరశ్యామరాయఁడు) ఆతని వెనుకఁ జనుచుండెను. తరువాత వెంగాపురపు కోటకు అఱిగివెతియు, నరపతివంశములోని ఉత్తమక్షత్రియులు మొదలగు వారును, చాల దండుతోఁ బోవుచుండిరి. నలువది వేల కాల్బలమును, వేయి గుఱ్ఱములును, పదునైదేనుఁగులును గల సేనతో రాయఁడు ప్రేమించు మునావుకు ఖొజ్జాలు సాళువ గోవిందరాజు వెనుక పోవుచుండిరి. నలువది వేల కాల్బలమును, ఆఱువేల గుఱ్ఱములను, మూడువందల యేనుఁగులను, తనచుట్టునుంచుకొని శ్రీకృష్ణరాయచక్రవర్తి పై సేనల కన్నిటికిని నాయకుఁడై నడిపించుకొని పోవుచుండెను.

ఈ సేన అంతయుఁ గలిసి ఏడులక్షలకు మించి యుండెను. ఈ సైనికులకు భోజనాదులను అమర్చు వారును గుఱ్ఱములకు నేనుఁగులకును మందుగుండు

నామాను బండ్లను లాగుకొని పోవు ఎద్దులకును గడ్డి గుగ్గిలు మున్నగు వానిని అమర్చువాకును, మార్గమును బాగుచేయువారను, వేగులవారు నెందఱు గలరో తెక్కించుట కేరికిని అయిశిగాదు.

బ్రహ్మంశ మైన యిట్టి సైన్యముతో బయలుదేరి కృష్ణరాయఁడు రామారుకోటను ముట్టడించెను. కోట లోని వారు చాల స్వల్పముగనే యున్నను వెంటనే తలుపులు మూచివై చి బరుజుమీఁది ఫిరంగీలను సిద్ధపఱచి ధైర్యముతో పోరసాగిరి.

కృష్ణరాయఁ డిట్లఖంశ సైన్యముతో వచ్చి రామారు ముట్టడించె నని విని ఆదిల్షాహా పెద్దసైన్యముతో వచ్చెను. ఇద్దఱును కొంతతడవు కృష్ణ కేసల నొకరును, ఆవల నొకరు నుండిరి గాని తుదకు ఆదిల్షాహా ఏరుదాఁటిపోయి రాయని సైన్యముతో యుద్ధము ప్రారంభించెను. ఈ యుద్ధము చాల ఘోరముగ జరిగెను. తుదకు తురక లోడిపోయిరి. ఆదిల్షాహా యేనుఁగు నెక్కి కృష్ణదాఁటి సాటిపోయెను. తురకపైనికులనేకులనేకవిధములఁ జచ్చిరి. రాయఁడు

శత్రుసైన్యమును నిరభ్యంతరముగా దోచుకొనియెను.

ఆదిల్షాహ నిట్లు పాటదోలి రాయఁడు తిరిగి వచ్చి రాచూరు ముట్టడించి యిరువది దినములు పోరి దానిని స్వాధీనము చేసికొనియెను. కోటలో ఎదురుకొనిన వారి నందఱను జంపించెను. పోయెద మన్న వారిని పోనిచ్చెను. శరణన్న వారిని రక్షించెను. పిదప రాయఁడు కొంత సేనను రాచూరుకోటలో నుంచి తక్కిన సేనను వెంటఁబెట్టుకొని మహావైభవముతో విజయనగరమునకుఁ బోయి సైనికులకును సేనాధిపతులకును గొప్ప గొప్ప బహుమానములు చేసెను.

పిదప ఆదిల్షాహ తాను తప్పుచేసితి ననియు, అనుగ్రహించి తన రాచూరుకోటను తిరిగి తనకు దయ చేయవలసిన దనియు ప్రార్థించుచు రాయని కడ కొక సరదారు నంపెను. ఆదిల్షాహ వచ్చి మా కాళ్ళు పట్టుకొని బతిమాలినచో నట్లే యిచ్చెద నని రాయఁడు ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను. ఆదిల్షాహ అందుల కంగీకరించెను; గాని అన్ననాఁ డేర్పడికొనిన చోట్లకి తాకపోవుటచే రాయఁడు కోపించి ఆదిల్షాహ రాజ్య

ముమీదఁ బడి దాని ననేకవిధముల పాడుచేసి రాజ
భానియగు విజాపురమును దోచించి అపైని మంత్రులు
పోవలదని సలహా చెప్పుటవలన వెనుకకు మరలి విజయ
నగరము చేరికొనియెను.

ఈ దాడిలో రాయఁడు కలుబరగి దుర్గమును గూడ
ఆక్రమించుకొనియెను. అద ములో నాదిల్షాహ
బహమనీరాజవంశమునందలి ముగ్గురిని చెఱలో నుం
చెను. కృష్ణరాయఁడు వారిని చెఱ విడిపించి పెద్దవానికి
రాజ్యము కట్టెను. మిగిలిన యిరువురు తన వెంటఁగిసి
కొనిపోయి పెద్ద యదోగము లిచ్చెను.

ఇట్లనేకరాజులను జయించిమించుటచే కృష్ణరాయఁ
డనిన నెల్లరును గడగడ లాడుచుండిరి. అందఱు నాత
నిని చక్రవర్తి యని పూజింప నాగిరి. ఈ వైభవ
మంతయు నాతనికి తిరుసు సాహాయ్యంబుననే
గలిగెను.

రాయఁడు గొప్ప రసికుఁడు; గొప్ప విద్వాంసుఁడు.
ఈతఁడు విష్ణుచిత్తీయ మను మాఱు పేరుగల ఆముక్త
మాల ద అను గొప్ప కావ్యమును రచించెను. ఇతని

యాస్థానములో సంస్కృతము, ఆంధ్రము, కర్ణాటకము అను మూడు భాషలలో చక్కని కవిత్వము చెప్పగల కవులనేను లుండిరి. అల్లసానిపెద్దన్న, నందితిమ్మన్న, అయ్యలరాజురామభద్రుడు, కవిధూర్జటి, మాదయగారిమ్మన్న, పింగళిసూరన్న, రామరాజభూషణుడును బట్టుమూర్తి, తెనాలిరామలింగకవి, అను వాను తెలుగు కవులు. వీరందఱు నొకరి కొకరు తీసి పోని పండితశేఖరులు. వీరిలోఁ గొందఱు గొప్ప కావ్యములను వ్రాసి రాయని కంకితము చేసిరి. వీరు గాక తిమ్మణ్ణార్యుడును కవి కర్ణాటకభాషలో భారతము వ్రాసి రాయనికిఁ గృతి యిచ్చెను. రాయఁడు సంస్కృతభాషలోఁ గూడ కొన్ని కావ్యములు వ్రాసెను. రాయఁడు పండితులను చాల గౌరవించెను. వనుచరిత్ర కృతి పుచ్చుకొనునపుడు రాయఁడు అల్లసాని పెద్దన్నను పల్లకిలో నూరేగింప పల్లకి తన చేతితో నెత్తెను.

రాయఁడు నేకములగు కాలువలను చెరువులను త్రవ్వించి వ్యవసాయమునకు చాల సౌకర్యములు గలి

గించెను. కొన్ని చోట్ల నదులకు ఆనకట్టలు గూడ గట్టించెను. ఇంద్రుని మందిరములను నవ్వంగల చక్కని మందిరముల ననేకములు గట్టించెను. గొప్ప దేవాలయములను గోపురములను గట్టించెను. పూర్వులు కట్టిన వన్నియు బాగుచేయించెను.

రాయఁడు ప్రతిదినమును చాలసేపు సాము చేయుచుండెను. ఆతఁ డొడలి నిండ నూనె రాసికొని అది శరీరమున ఇంకిపోవువఱకును కత్తి సాము చేయుచుండెను. విలువిద్యయందును, కుస్తీపట్టుటయందును, ఖడ్గము వినరుటయందును, గుఱ్ఱము స్వారి చేయుటయందును రాయనితో నెవ్వరును సములు లేరైరి.

రాయనికి చిన్నాదేవి, అన్నపూర్ణాదేవి, తిరుమలదేవి అను ముగ్గురు భార్య లుండిరి. రాయని కొక కుమారుఁడు ఉండెను. రాయఁడు తిరుమలాంబిక అను నొక కుమార్తెను నరపతివంశజుడైన రామరాజునకును, వెంగళాంబిక యను మఱియొక కూతును రామరాజు తమ్ముఁడగు తిరుమలరాజునకును ఇచ్చి పెండ్లి చేసెను.

కృష్ణరాయఁడు తుదకు ఆతేండ్లవాఁ డగు తన కొడుకునకు పట్టము గట్టి తాను మంత్రిగను, తిమ్మరుసు కార్యదర్శిగను, తిమ్మరుసు కొడుకు దండనాయకుఁడుగను, ఏర్పఱిచి రాజ్యము పాలింపఁ దొడఁగెను; గాని యెనిమిది నెలలయిన తరువాత ఆ పిల్లవాఁ డేదో కారణమున చనిపోయెను. తిమ్మరుసు కొడుకు విషము పెట్టి తన కొడుకును జంపె నని సందేహించి రాయఁడు తన్ను కుమారునివలె పెంచిన తిమ్మరుసును, ఆతని తమ్ముని, కుమారుని చెఱబెట్టిం ను. తిమ్మరుసు కొడుకు తప్పించుకొనిపోయి రాయనిపై దండెత్తెను. రాయఁ డాతనితోఁ బోరి పట్టుకొనెను. పిదప తిమ్మరుసు యొక్కయు, ఆతని కుమారుని యొక్కయు, తమ్ముని యొక్కయు గ్రుడ్లు పీకించి కైదు చేసెను. తిమ్మరుసు కైదులోనే చనిపోయెను. ఇట్టి క్రూరకృత్యము చేసినందులకై రాయని నెల్లరును నిందించిరి.

విజయనగరములో ఇట్లు అంతఃకలహములు ప్రబలుటఁ జూచి ఆదిల్ షాహా రామారు ముట్టడింప బయలుదేఱెను. ఆ వార్త విని రాయఁడు వెంటనే గుట్టము

నెక్కి చాల కోపముతో రాచూరుదేవకు పోసాగెను. సైన్య మాతని వెంట బయలుదేరినను. ఆదిల్షాహా రాయని కోపమును విని వెనుకకు పాతిపోయెను. పిదప రాయడు “నీవు చేసిన తప్పిదమునకు నీ పీచమహా చెద” నని ఆదిల్షాహాకు కబురుపంపి యుద్ధస్రయ త్నములు చేయసాగెను; గాని యంతలో దేవరాయగ మువలన రాయడు చనిపోయెను.

అచ్యుత దేవరాయడు

కృష్ణరాయడు చనిపోయిన పిదప చంద్రగిరి కోటలో కైదుచేయబడిన ఆతని తమ్ముడగు అచ్యుత దేవరాయడు రాజయ్యెను. ఈతడు చాల పితృహిన్యము ఈతడు మంత్రులు చెప్పు మాటలను వినుట మానివేసి బాహుళ్యము మాటలు విని సాగెను. ఆ హేతువుచే నీతనికిని మంత్రులకును వడ దయ్యెను. ఈ సంగతి విని ఆదిల్షాహా విజయనగర ముమీడికి దండెత్తినచ్చెను. సైనికు లెంత ప్రాణించి

నను అచ్యుతరాయఁడు యుద్ధమునకు సెలవీయఁ
జయ్యెను. తుక్కివాండ్రు చాల చక్కని దగు నాగలా
పురమును ఛ్వంసము చేసినను ఈతఁ డేమియు ననక,
సైనికులు వలదు నల దని చెప్పుచున్నను వినక నవాబు
నకు రాఁచూరు, ముద్గల్లు అను దుర్గములును కొంత ధన
మును ఇచ్చి సంధిచేసికొనియెను.

పిదప సీతఁడు నవాబున కిచ్చిన ధన మంతయు ప్రజ
లమీఁద వన్నులు వేసి రాఁబట్టుకొనినాగెను. ఈ దు
ష్కృత్యమువలన ప్రజల కీతనియందు భక్తినిశ్వాస
ములు పోయెను. ఈతఁడు చాల నైభవము లనుభ
వించెను. ఈతని అంతఃపురములో వాడఁబడు పాత్ర
లన్నియు బంగారముతోఁ జేయఁబడెను. ఈతనికి అయి
దునందల భార్యలుండిరి. అంతఃపురమునకు సంబంధిం
చిన సేవకు లేబదివే లుండిరి. మొత్తము మీఁద
సీతఁడు విజయనగర సామ్రాజ్యగౌరవమును పాడు
చేసెను. రాజ్యమును స్వయముగ పాలింపలేక విభ
జించి సరదారులకు అప్పజెప్పెను.

సదాశివరాయఁడు

అచ్యుతరాయఁడు చనిపోయిన పిదప ఆతని కుమారుడగు వేంకటరాయఁడు రాజయ్యెను. ఈతఁడు బాలుఁడు. మంత్రులు రెండు భాగములుగా విడిపోయిరి. అందు సలకము తిమ్మయ యొక ప్రక్కను, కృష్ణరాయని అల్లుడగు రామరాజు ఒక ప్రక్కను వ్యవహారములు నడుపుటకుఁ బ్రయత్నించిరి; గాని రామరాజు పక్షము బలము లేనందున నాతఁడు చేయనది లేక తనజాగీరునకు పోయెను. పిదప సలకము తిమ్మయ బాలరాజును జంపి తానే రాజయ్యెను. అందుల కంగీకరింపక తక్కిన మంత్రులందఱును తిరుగఁబడి రామరాజును రప్పించిరి. అంత సలకము తిమ్మయ భయపడి ఏమియు చేయలేక ఆదిల్ షాహను రప్పించి నీకు సామంతుడ నయ్యెద నని చెప్పి వానిని విజయనగరసింహాసనముమీఁద నెక్కించెను. అంత కార్యము చెఱ్ఱె నని భావించి రామరాజు మున్నగు వారు సలకము తిమ్మయ వద్దకుఁ బోయి “ నీవు చెప్పినట్లు పొందుము. నవాబును

రాజు అను అయిదుగురు పుత్రులు పుట్టిరి. వారు గూడ తండ్రివలెనే గొప్ప వీరులు. ఇద్దఱు తమ్ముల యొక్కయు, అయిదుగురుకుమారుల యొక్కయు సాయమువలన రామరాజు దక్షిణదేశము నందలి నవాబులను దిద్దిమ్మని నాట్య మాడించివేసెను.

విజయనగరమున కుత్తరమున విజాపురము, అహమ్మదనగరము, గోలకొండ, బేదరు, అను నాలుగు తురకరాజ్యము లుండెను. మొదట రామరాజు అహమ్మదనగరగోలకొండనవాబుతోఁ గలిసి విజాపుర రాజ్యమునందలి కొన్ని కోటలు గెలిసి దాని యేలికయగు ఆదిల్షాహాను గడగడలాడించెను. అక్కతన చేయునది లేక ఆదిల్షాహా రామరాజుతోడను అహమ్మదనగర నవాబుతోడను సంధిచేసికొనియెను. మఱి యొకపుడు రామరాజు అహమ్మదనగరనవాబును ప్రేరేపించి విజాపురముమీఁదికి యుద్ధమునకు పంపెను; గాని ఆతఁడు ఓడిపోయి తిరిగి వచ్చెను. రామరాజు ఈ దేశములో ప్రబలుచున్న పోర్చుగుసువారితో సంధి చేసికొనియెను. పిరప నొకపుడు అహమ్మదనగరనవాబు

రామరాజునకు కట్టుములు కానుకలు నంపెను. ఈ సంగతి విని విజాపురనవాబు తన సభలో నున్న విజయ నగర రాయ బ్రాహ్మణులను చాల నగౌరవపఱచెను. వెంటనే రామరాజుకొఱ్ఱోహ్స్తీప్రీతుడై తన సైన్యమును సాయమిచ్చి అహమ్మదనగరనవాబును విజాపుర నవాబుమీడికి యు, మునకుం బంపెను. అప్పుడు విజాపురనవాబు అహమ్మదనగరనవాబుతోటలలో నొకదానిని స్వాధీనము చేసికొనిగా అహమ్మదనగరనవా బగు నిజాముషాహాతో గలిసి రామరాజు విజాపురరాజ్యము లోని రాయచూరు ముగ్గులు దుర్గములను కృష్ణా తుంగ భద్రాసదులు మధ్య నున్న ఫలవంతమైన దేశము నాక్రమించుకొనియెను.

సిదప అహమ్మదనగరనవా బగు బరహానిజాము షాహా చనిపోయెను. అతని తరువాత అహమ్మదనగ రమునకు హుసేన్ నిజాముషాహా నవా బయ్యెను. కొంతకాలము నతఁడు హుసేన్ నిజాముషాహాయును, ఆదిల్ షాహాయును స్నేహముగా నుండిరి; కాని ఆదిల్ షాహా రామరాజు సాయము పొంది నిజాముషాహాతో

పోరి షోలాపురమువద్ద నోడిపోయెను. పినప కొన్ని దినముల కాతఁడు చనిపోయెను. అప్పుడాతని పెద్దకొడు కగు అలీఆదిల్ షాహా నవా బయ్యెను. ఈతఁడు తండ్రి బ్రతికియున్నపుడు పోయిన రాజ్య మంతయు తిరిగి రాఁబట్టుకోవలె నని నునస్సులో నిశ్చయించుకొనియెను. ఇంతలో రామరాజు కొడు కొకఁడు చనిపోయెను. ఇదే సమయ మని అలీఆదిల్ షాహా రామరాజును జూడ బోయి నన్ను నీ కొమారుఁడుగా తలంచి కొమ్మని చెప్పెను. రామరాజును ఆతఁడును తండ్రియు కొడు కుల వానితో పిలుచుకొనుచుండిరి.

అలీఆదిల్ షాహా విజాపురముచేరిన వెంటనే తన పూర్వులను త్రోసివేసి ఆక్రమించుకొనిన కల్యాణీ షోలా పురములను తిరిగి యిచ్చివేయవలసిన దని అహమ్మదనగర నవాబునకు వార్త నంపెను. నిజా ముషాహా ఆవార్త తెచ్చిన వానిని మిక్కిలి అగౌరవ పఱుషఁగా రామరాజును, అలీఆదిల్ షాహాయఁ గలిసి అహమ్మదనగరరాజ్యముమీఁద బడి దేశ మంతయు పాడుచేసిరి. రామరాజు పై నికులు తమకు తుక్కివాండ్ర

పైఁ గల కసి యంతయు తీర్చి కొనిరి. తురకలు భారతీయస్త్రీలను ఎట్లు అగౌరవపఱచిరో అట్లే వాడు తుర్కీస్త్రీలను అగౌరవపఱచిరి. మనీదు లన్నియు పడగొట్టి దేనాలయములు గట్టించిరి. తుదకు నిజాముషాహా రామరాజుతోను అలీ ఆదిల్షాహా తోను సంధి చేసికొనెను.

కాని నిజాముషాహా కల్యాణ దుర్గమును వదలి యండలేక వెంటనే గోలకొండనవాబుతో సంధిచేసి కొని ఆ కోటను బట్టుటకు దండెత్తి పోయెను. అదివిని రామరాజును అలీఆదిల్షాహాయు వారి నెదిరించిరి. ఈ తక్షణ రామరాజువెంట ఏబది వేల గుఱ్ఱములును లెక్కలేనంత కాల్బలము నుండెను. దానినిఁ జూచి భయపడి గోలకొండనవాబు రామరాజుతోఁ గలిసెను. విదప నీ ముగ్గురును గలిసి అహమ్మదనగరనవా బగు నిజాముషాహాను తఱిమివేసిరి. ఆతఁడు తన రాజధానికి పాఱిపోయెను.

విదప గోలకొండనవాబును, విజాపుర నవాబును రామరాజును గలిసి అహమ్మదనగరమును ముట్టడించిరి;

గాని గోలకొండనవాబు నిజాముషాహాకు కొంచెము సాయము చేసెను. ఆ కారణము చే నిజాముషాహా లొంగక పోయెను. వర్ష కాలము వచ్చుట చే ఎక్కడివా రక్కడకు పోయిరి. ఈతడవగూడ విజయనగర సైనికులు తురకల ననేకవిధముల బాధించిరి. అది చూచి నిజాముషాహాయే గాక, గోల్కొండ, విజాపురనవాబులు గూడ రామరాజుపై వనస్సులో చాల కోపము వహించిరి.

ఇట్లు ఎన్ని విధములఁ జూచినను తురకలు తనకు లొంగియే యుండుటవలన రామరాజునకు గరము హెచ్చెను. వారి నాతఁ డనేకవిధముల నగౌరవపఱుపఁ జూచెను. ఆ హేతువుచే తురకనవాబు లందఱును ఏకమైరి. వారిలో వారు మఱల పివాదపడకుండ ఒకరి పిల్లల నొకరు పెండ్లాడిరి. పిదప ముగ్గురును గలిసి రామరాజుమీఁదికి దండెత్తి వచ్చిరి. రామరా జది విని వారి కెదురుగఁ బోయెను.

రామరాజు ఈ ఘోరయుగములో అద్భుతముగా పోరిన సైనికులకు బహుమతు నిచ్చుటకై రత్నములు

హూపాయలు, వరహాలు మున్నగు నవి పల్లెరములలో నుంచి చుట్టును బెట్టుకొనియెను; గాని యొకప్పు డాతఁడే యుద్ధము చేయవలసివచ్చెను. ఆ కారణముచే వెంటనే యాతఁడు మేనా యెక్కి బయలుదేఱెను. అప్పు డొక యేనుఁగు బెడరివచ్చి పల్లకిపైఁ బడెను. బోయీలు పల్లకి విడిచి పాఱిపోయిరి. వెంటనే రామరాజు లేచి గుట్ట మెక్కబోవగా అహమ్మదనగరసైనికు లాతనిని బట్టుకొని తమ యేలిక చుంతకుఁ దీసికొనిపోయిరి. వెంటనే నిజాముషాహ రామరాజు శిరస్సు తునిమి దానిని బల్లెమునకు గ్రుచ్చి విజయనగరసైనికులకుఁ చూపించెను. ఇది చూచి విజయనగరసైనికులు ధైర్యము గోలుపోయి పాఱిపోయిరి. తుక్కివాండ్లు చే కందినంతమట్టుకు సంహరించివేసిరి. విజయనగరము తురకల పాలయ్యెను. ఆఱుమాసములు తురకలు దోచుకొనియు, ఇండ్లు తగులఁబెట్టియు పెద్ద పెద్ద మేడలను, దేవాలయములను కూల్చియు, ఆఱువాండ్లను చెఱిచియు, పిల్లలను తెగనఱుకియు, పెద్దలను నానాబాధలు పెట్టి చంపియు నిట్లు పట్టణమును ధ్వంస

ము చేసిరి. ఈయుద్ధములో రామరాజు తమ్ముఁ డగు తిరుమలరాజు సదాశివరాయనినిఁ దీసికొని పెనుగొండకు పాఱిపోయెను. అక్కడ తిరుమలరాజు సదాశివరాయ నినిఁ జంపి తానే రాజమై ను. ఆతఁడు విజయనగర మును బాగు చేయవలయు నని ప్రయత్నించెను; గాని లాభములేదయ్యెను.

తిరుమలరాజు వంశములోని వారు కొన్ని యేండ్ల వఱకు చంద్రగిరిలో పరిపాలనము చేసిరి. ఈతని వంశములోని వాఁడగు ఆఱవ శ్రీరంగ రాయఁడు ఇంగ్లీషువారికి చెన్నపట్టణములో కోట కట్టుకొనుటకు సెలవు ఇచ్చెను. ఆ వంశమునందు జన్మించిన శ్రీ రాజా శ్రీరంగదేవరాయలవా రిపుడు ఆనెగొండిలో రాజ్యముచేయుచున్నారు. ఆనెగొండి నైజామురాజ్య ములో నున్నది.

